

LAKATOS ARTUR

*A tengeri hatalmak jellemzői*¹

A szerző a brit hadtörténet és hajózástörténet egyik legkiválóbb kortárs ismerője, könyvespolcnyi e témába illeszkedő publikációval rendelkezik. Ugyanakkor a világtörténelem, különösen a nagyhatalmi politika és az egymást követő világrendek váltakozása terén is bő ismeretanyaggal bír, amit e könyvében is kamatoztat. Ha átfogó témához interdiszciplináris megközelítésben nyúl egy szerző, akkor fennáll az a veszély, hogy vagy szétfolyik a mondanivaló, vagy mozaikszerűvé válik a szöveg. Az egymást váltogató gondolatok teszik mozaikszerűvé a szöveget, és nehéz kimazsolázni belőle a mondanivalót. Mind a két problémát világosan strukturált következtetésekkel lehet feloldani, amit a szerző meg is tesz. A legérdekesebbek az első függelékben fellelhető gondolatok, melyek között ilyen megfogalmazások találhatók: a kulturális értelemben vett tengeri hatalmakra többek között az jellemző, hogy tudatos tervezés, fejlesztési stratégia révén váltak azzá, amik lettek. Egy oligarchikus elit a kereskedelmet és a tőkefelhalmozást összekötötte a társadalmi ranglétrával. Az ilyen hatalmak számára a hagyományos értelemben vett tengeri kereskedelem élvez elsőbbséget a katonai erővel szemben, mely ugyanakkor kiegészítő szerepben fellép a kálózkodás ellen és a kereskedelmi telepek védelmében. A felsorolásból talán az utolsó két gondolat a legfontosabb. Lambert szerint egy hagyományos értelemben vett tengeri hatalom csak olyan stratégiai kontextusban tudja érvényesíteni érdekeit, ahol több szárazföldi hatalom is létezik, ugyanis a tengeri hatalom előbb-utóbb vereséget szenved, ha nagyarányú szárazföldi háborúkat kell megvívnia, és végső soron képtelen hosszú távon ellenállni a kontinentális hegemoniatörékvéseknek. E gondolatok az esettanulmányai kapcsán sorra visszaköszönnek, mintegy allegóriaként, a kötet több mint négyszáz oldalán. Ha a kötet egyetlen jellemzőjét kellene kiemelni, ezt mondanám: úgy ideologizálja meg a tengeri hatalmat, hogy egyúttal de-

¹ Andrew Lambert: *Seapower States. Maritime Culture, Continental Empires and the Conflict that made the Modern World* (Tengeri hatalmak. Tengerészeti kultúra, kontinentális birodalmak és a modern világrendet kialakító konfliktus). New Haven & London, Yale University Press, 2018.

misztifikálja, demitologizálja is, cáfolva az ehhez kapcsolódó legendák több elemét. E legendák pedig a nyugati – ha lehet e fogalmat monolitikus értelemben használni – történetírásban, történelemfilozófiában hosszú ideje komoly szerepet töltenek be.

A thalasszokrácia – tengeri, vízi háttérre épített hatalom – és a tellurokrácia – szárazföldi hatalom – szembeállítása ősidők óta ismert motívum, gondoljunk a Behemót és a Leviatán szimbolikus szembenállására, Themisztoklész fellépésére és a delphoi jóslat fából készült bástyái körüli vitára, vagy akár a peloponnészoszi háború értelmezéseire. Az angolszász geopolitikai iskola koncepciója Mahan admirális óta a tengeri hatalom – szárazföldi hatalom szembenállására épül, amit MacKinder Heartland-elmélete és az ezt kiegészítő Spykemann-tétel az amerikai hidegháborús gondolkodás egyik alaptézisévé tett. A fogalom persze túlélte a hidegháborút, és nem véletlen, hogy az egyik legjelentősebb orosz geopolitikus, Alexander Dugin is a Behemót és Leviatán küzdelmeként értékeli az antanti befolyás Euráziából való kiszorítására irányuló orosz–kínai törekvéseket. A nyugati szerzők számára a Brit Birodalom és az Amerikai Egyesült Államok tengeri hatalom. Az első érthető okokból, a második azért, mert nem a Világszigeten fekszik, ugyanis az Egyesült Államok erejének elsődleges forrása hatalmas kontinentális kiterjedése, népessége és gazdasági erőforrásai. Ugyanakkor ezt összekötik a modern demokratikus berendezkedéssel, a kapitalista gazdasági renddel, a többpárti demokráciával – ami két nagy pártból álló váltópárti rendszert jelent – és az egyéni emberi jogok érvényesítésének elsőbbségével a jogrendben. Ahhoz, hogy abszolutizálni lehessen a tengeri hatalom és a demokratikus berendezkedés kapcsolatát, szükséges meghatározni, mit értünk egy adott időszakban a demokrácia fogalma alatt, ugyanis napjaink mainstream értelmezése nemcsak az ókori görög vagy a 19. századi demokráciaértelmezéstől áll távol, hanem attól is, amit a hidegháború idején a nyugati világ propagált.

Lambert műve esetében szerencsés, hogy nem bonyolódik ideológiai fejtegetésekbe, hanem a kultúra jellemzői alapján közelíti meg a tengeri hatalom fogalmát, és teszi ezt olvasmányos, közérthető módon. Számára a thalasszokrácia a tengeri hatalom felé történő tudatos irányultságról szól, amely elsősorban kulturális, nem pedig hatalomtechnikai választás. Ettől függetlenül a nagy tengeri erő létrehozása szárazföldi kulturális irányultságú nagyhatalmak hatalomgyakorlási stratégiájának fontos eleme lehet. Lambert rámutat arra is, hogy az a „demokratikus” berendezkedés, amelyet

a tengeri hatalom kulturális fogalmához asszociálnak, nem a tengeri hatalom automatikus velejárója. Inkább arról van szó, hogy manapság a fent említett mahani értelemben vett tengeri hatalom stratégiai felvállalója az Egyesült Államok, valamint olyan másod- és harmadrangú tengeri hatalmak, mint az Egyesült Királyság, Dánia, Japán vagy Szingapúr, amelyek többségükben liberális demokráciák, és szárazföldi potenciáljukat meghaladó mértékben vesznek részt a világkereskedelemben. Így gazdasági fejlettségük is jelentősen épít az áruk export-import dinamikájára. A klaszszikus görög thalasszokrácia nem tengeri nagyhatalmat jelentett – a római, a kínai vagy a perzsa birodalmak sohasem váltak azzá –, hanem olyan államot, melynek létét a tengerrel való kapcsolata határozta meg. Érdekes megfogalmazást olvassunk a bevezetőben, a nyolcadik oldalon, amely szerint „a tengeri hatalmak nem erősek. Azért helyezik a hangsúlyt a tengerre, mert gyengék, és tudatos választ adnak a gyengeségre és sebezhetőségre. Míg a tengeri hatalmi identitás nagyhatalommá tehet országokat, nem jelenti az elsődleges opciót a nagyhatalmak számára, akkor sem, ha a tenger maga fontos számukra.”

Az ezt követő fejezetekben konkrét esettanulmányok bemutatására kerül sor, a történelmi szintézis és az összehasonlító történelem olvasmányos, de elnagyolt módszertanával. A föníciai és görög példák során röviden elemzi Türosz felemelkedését és hanyatlását, ennek okait, de az igazi nagy hangsúlyt Athén és a déloszi szövetség ismertetésére és működésének megértetésére helyezi. Ugyanakkor a görögök és a föníciaiak közötti hasonlóságra is kitér. Az ókor-történetírás Föníciát az ókori Kelethez sorolja, amire más általános kulturális közeg jellemző, mint a görög-római antikvitásra. Itt a dinamikus gyarmatosítás – amely során gazdasági okokból új földterületeket és nyersanyagokat szereztek be – egyúttal tágította a befolyási övezetet is. Ugyanakkor ezek a tengeri-kereskedelmi birodalmak nem voltak ellenfelek a kor szárazföldi nagyhatalmai számára, amit Türosz és Karthágó példája mutat.

Külön fejezet foglalkozik Athénnal, hiszen ez volt az első állam, amely tudatosan terjeszkedett tengeri hatalomként, és ennek érdekében szatellitjeinél terjesztette az athéni demokráciát is. A déloszi szövetség legitimitását a kalózkodás és a külső fenyegetettség elleni védelem igénye nyújtotta, de keretein belül Athén domináns szerephez jutott, és jogi-pénzügyi ellenőrzéssel egésszítette ki az erejét. Tengeri hatalmának azonban véget

vetett a peloponnészoszi háború, melynek során Spárta perzsa támogatással vívta ki rövid távú győzelmét.

A másik esettanulmány Karthágóról szól, amely Türosz gyarmataként jött létre, és jelentősége megnőtt az anyaország asszír megszállása után. A karthágói identitás és kultúra más lett, mint a föníciai, mert Földközi-tenger nyugati medencéjében görög, afrikai és itáliai hatások is alakították. Ugyanakkor, hatalmas presztízse és tengeri potenciálja ellenére, Karthágó soha nem épített ki hegemoniát, elsősorban a gazdasági előny-szerzésre és a kereskedelmi utak biztosítására fektette a hangsúlyt. Azt követően, hogy felszámolta a karthágói, majd a korinthoszi thalasszokráciát is, Róma e városokat beépítette birodalmi gazdasági rendszerébe. Noha a tengeri szállítás és kereskedelem a Mare Nostrumon továbbra is virágzott, a tengeri hatalom eszméje több évszázadra háttérbe szorult.

A kötet következő esettanulmánya Velence Köztársaságról szól. Lambert szerint egy vákuumban született meg, és nagyhatalmi státusza elválaszthatatlan a tengeri jelenlététől. A földközi- és a fekete-tengeri kereskedelem uraként Velence helyi jelentőségű szereplőből Európa meghatározó tényezőjévé vált. A Bizánci Birodalom alárendelt partnereként kezdő városállam a Földközi-tenger kereskedelmének meghatározó szereplőjévé vált, kihasználva Bizánc gyengeségét, a keresztény és muszlim hatalmakkal egyaránt aktív kereskedelmet folytatva, gyakran a pápaság és a császárság között diplomáciai egyensúlyt is biztosítva. Ereje különösen megnőtt a negyedik kereszties hadjárat során, de lecsökkent manőverezési lehetősége, mikor Bizánc utóda, az Oszmán Birodalom a Földközi-tenger keleti medencéjének domináns hatalma lett. Velence bukását és az olasz világba egyszerű városként történő beintegrálását végső soron a kontinens keresztény nagyhatalmai: Spanyolország, az Osztrák Birodalom és Franciaország okozták. Mára már Velence egyetlen igazi értéke egyedülálló építészeti öröksége, ami rengeteg turistát vonz.

A független Hollandia tengeri hegemoniája mindössze húsz évig tartott, mielőtt összeomlott, és átadta – nem teljesen önként – a stafétát az angoloknak. Ezzel együtt úttörő szerepet játszott több téren. A Habsburg birtokot képező Németalföld esetében a flamand városok – Bruges, Gent és Antwerpen – jóval nagyobb szerepet játszottak, mint a holland városok. A sikeres spanyol- és katolikusellenes felkelés alapozta meg a hollandok nagyhatalmi helyzetét Amszterdam központtal, melynek híres csatornarendszerét is ekkoriban építették ki. E fejezet külön értéke, hogy

a németalföldi reneszánsz és a holland felvilágosodás művészetét – Velencéhez hasonlóan – összeköti a gazdasági-társadalmi élet realitásaival. A fejezet végkövetkeztetéseiben azt olvassuk, hogy a holland társadalom tudatosan adta fel nagyhatalmi pozícióit.

Külön fejezet szól arról, hogy a jelentős tengeri erő nem jelent automatikusan tengeri hatalommá válást. E fejezet esettanulmányai közé tartozik Rodosz szigete az ókori görög szigetvilágban, amely csak gazdaságilag lett csomópont, igazi politikai központtá sosem vált; Velence egykori vetélytársa, Genova, amely betagozódott a spanyol, majd a francia nagyhatalmi érdek rendszerébe; és végül az Ibériai-félsziget két országa, elsősorban Portugália. Ez utóbbi Tengerész Henrik kezdeményezésére felfedező és gyarmatosító hatalmat teremtett, de a portugál mentalitás nem hozott létre olyan thalasszokráciát, mint például Hollandia. Külön fejezet tárgyalja a szárazföldi hatalmak tengeri hatalmának korlátait. Ilyen esettanulmány Oroszország, ahol Nagy Péter kezdte el a flotta- és tengerierőd-fejlesztést – gondoljunk itt Kronstadtra –, de az orosz nagyhatalmi gondolkodás mindig a szárazföldi erő kiegészítőjeként tekintett a tengeri kapacitásra.

A legteljesebb és legjobban dokumentált fejezet az *Anglia. Az utolsó tengeri hatalom* című. A szerző itt mozog a legotthonosabban. Azzal a gondolattal indít, hogy önmagában véve a földrajzi realitások nem tették Angliát tengeri hatalommá. Hosszú évszázadokon át a kontinentális keresztény Európa egyik királysága volt, mely keresztes hadjáratokban és a szomszédokkal folytatott háborúkból kereste a nagyhatalmiság alapjait. A tengeri hatalommá válása két évszázad szerves és a kényszer hatására bekövetkezett fejlődése volt, II. Fülöp Spanyolországa és Napóleon Franciaországa ellenében. A szerző nagyon kritikus az amerikai nagyhatalommal szemben, melynek az első világháborút lezáró békekonferencia kezdetétől a brit tengeri hatalom leépítése is a céljai között volt, amely a második világháborút követően teljesebben be, amikor a Brit Birodalom összeomlott. Ugyanakkor ez az átmenet konszenzuális volt, mivel a hidegháború során az USA védte meg a brit tengeri hálózatot is. A szerző a liberális-kapitalista demokráciák politikai modelljével köti össze a tengeri hatalom lényegét, mely szerinte a kereskedelem, nem pedig a fegyveres erő gyakorlása.